

פתרונות קהילתיים ליחידים ולמשפחות בשכונות מוחלשות בישראל בתקופת מגפת הקורונה:

פעילות התוכנית 'מוטב יחדיו'
בקריית שמונה ובעראבה

איה אלמוג-זקן יואה שורק

אוגוסט 2020

עריכת לשון: רויטל אביב-מתוק
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

המחקר הוזמן על ידי ג'וינט ישראל-אשלים ומומן במשותף על ידי ג'וינט ישראל-אשלים, בתמיכת קרן משפחת ליסה סטון פריצקר וקרן משפחת ג'ון פריצקר, ועל ידי מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | אלול תש"ף | אוגוסט 2020

תקציר

רקע

ב-11 במרס 2020 הכריז ארגון הבריאות העולמי על המחלה COVID-19 כעל מגפה עולמית (פנדמיה). המגפה הובילה לשינויים מהירים וקיצוניים בכל תחומי החיים באופן חסר תקדים וייחודי. ממשלות רבות ברחבי העולם ובהן ישראל הטילו הגבלות על פעילות ותנועה והוציאו הנחיות המורות על בידוד וריחוק חברתי (social distancing). כתוצאה מכך, יחידים ומשפחות שהו זמן רב בבתיהם ללא יציאה למסגרות עבודה, לימודים ופנאי. השילוב של חרדה, לחצים משפחתיים וכלכליים וריחוק חברתי, החמירו מצבי סיכון וסכנה חברתיים בשל אובדן זמני של מערכות תמיכה המלוות ילדים ומשפחותיהם בימים כתיקונם. דווקא בתקופה רוויית סיכון זו, היכולת להעניק סיוע פיזי, חברתי וקהילתי פחתה וקהילות נדרשו להפעיל חשיבה ופתרונות יצירתיים לשם הגשת הסיוע הנדרש.

בשנים האחרונות גוברת ההתעניינות בתוכניות קהילתיות כוללניות ובהשפעת חוזקו של ההון החברתי על טיפול בבעיות חברתיות שונות ומניעתן. חוקרים ומומחים ממליצים כי הסיוע למשפחות וילדים יתבסס על הקהילה וכוחותיה, והם קוראים להרחבת פעילותן של תוכניות קהילתיות באזורי מגורים של אוכלוסיות מוחלשות.

התוכנית 'מוטב יחדיו' היא תוכנית קהילתית כוללנית, שפועלת באזורי מגורים של אוכלוסיות מוחלשות. התוכנית נוסדה על ידי ג'וינט ישראל-אשלים בשנת 2006 במטרה לשפר את רווחתם של ילדים ומשפחותיהם אשר חיים בשכונות עוני. התוכנית משתייכת למשפחה של יוזמות קהילתיות כוללניות ומתבססת על מודל שינוי המורכב משלושה מנופים שמובילים את השינוי בשכונות:

מנוף קהילתי

בניית תשתית של תושבים פעילים ומתנדבים המקבלים עליהם אחריות פעילה למען המשפחות בשכונה, ושילוב תושבים בעלי פוטנציאל הנהגה בתהליכי תכנון ויישום של התוכנית בשכונה.

מנוף המענים לילדים ומשפחותיהם

פיתוח, ביסוס והרחבה של מגוון המענים המותאמים לצורכיהם של משפחות וילדיהם בשכונה;

מנוף ארגוני

יצירת תשתית ארגונית בין-תחומית המשלבת צוותים מקצועיים מגוונים למען קידום התושבים בשכונה;

מסמך זה בוחן את יישום מערך החירום הקהילתי הייחודי שהפעילה תוכנית 'מוטב יחדיו' בתקופת ההגבלות שהוטלו בשל הגל הראשון של המגפה בישראל (מארס-מאי 2020), בשתיים מן הערים שבהן הוטמעה התוכנית: עראבה וקריית שמונה.

מטרות המחקר

- לספק מידע על היקף הפעילות של תוכנית 'מוטב יחדיו' בעראבה ובקריית שמונה בעת המשבר.
- לבחון את תפיסות הבכירים ברשויות המקומיות, מפעילי התוכנית והפעילים הקהילתיים בנוגע לפעילותה של התוכנית בעת משבר לאומי, לתרומותיה ולהשפעתה על תחושת החוסן הקהילתי.

שיטת המחקר

נערכו תשעה ראיונות עומק עם מפעילי התוכנית, עם בכירים ברשויות המקומיות ועם פעילים קהילתיים; נאספו נתונים ממערכת המידע המנהלי של התוכנית על היקף המענים והסיוע שניתן; ונערכה סקירת ספרות בנוגע לפעילותן של תוכניות קהילתיות בשעת משבר לאומי.

ממצאים

1. המנוף הארגוני

- **הכנת תשתית ארגונית למערך חירום כבר בזמן שגרה.** לפי תפיסות המרואיינים הכנת התשתית הארגונית בשגרה לזמן חירום הולידה מערך מאורגן ומשומן היטב שפעל גם בעת משבר בלתי צפוי וייחודי כמו משבר הקורונה.
- **'מוטב יחדיו' שימשה גורם מתווך בין התושבים ובין הרשות המקומית והארגונים שסיפקו את הסיוע.** הפעילים המעורבים בתוכנית היו במוקד העשייה: הם שותפו בתהליך קבלת ההחלטות במערך החירום ברשות, הפעילו את מערך גיוס הפעילים, קיבלו את הפניות מן התושבים, מיפו את התושבים הזקוקים לסיוע והפנו את הסיוע אליהם. תהליך זה אפשר לדייק את המענים לצרכים בשטח תוך הגדלת מעגל הפעילים המעורבים בחיי השכונה.
- **ניהול יעיל ומותאם של הפעילים הקהילתיים ושל המענים.** מפעילי התוכנית ערכו מיפוי של מאפייני הפעילים הקיימים (גיל, מחלות רקע וכד') ובאמצעותו זיהו את המתאימים לפעול בעת המשבר. כמו כן הם העריכו את היקף הפעילות ואת הצורך בגיוס נוסף. לאחר המיפוי נוצרה פלטפורמה מסודרת להפעלת הפעילים הקיימים ולגיוס נוסף ומהיר של פעילים נוספים; מפעילי התוכנית והפעילים השתמשו בפתרונות יצירתיים כדי להמשיך ולהפעיל מענים ופעילויות קהילתיות רבות על פי כללי הריחוק החברתי.

2. מנוף המענים

□ **היקף המענים שניתן היה רחב.** ניתן סיוע ל-37% מכלל משקי הבית בקריית שמונה ולכ-54% מכלל משקי הבית בעראבה. המענים שניתנו כללו אספקה של מזון, תרופות וציוד וגם פעילויות הפגה, סיוע בלימודים ופעילויות לחגים.

3. המנוף הקהילתי

- **חיזוק ובנייה של ההון החברתי הקהילתי.** הפעלת מערך החירום באמצעות התוכנית חיזקה את הלכידות החברתית והחוללות הקולקטיבית בקהילה ויצרה תחושת אחדות גם בעת הטלת מגבלות הריחוק החברתי. התרומה של הפעילים סייעה הן להם והן לתושבים. שינוי זה גם תרם לעיצוב נרטיב קהילתי חדש ותרם לחיזוק האמון בין התושבים לרשות המקומית.
- **תרומה רבה של הפעלת מערך החירום.** בטווח הקצר, הוענק סיוע לתושבים והם נרתמו לקיום הנחיות הממשלה. בטווח הארוך, הפעלת מערך החירום סייעה לפיתוח ההון החברתי ואפשרה לטפל בשלל בעיות חברתיות (כגון אלימות במשפחה, בדידות, אי ביטחון תזונתי) ולמנוע אותן.

סיכום והמלצות

בחודשים מארס-מאי 2020 הוטלו לראשונה הגבלות על האוכלוסייה בשל מגפת הקורונה. הקושי ביישום כללי הריחוק החברתי היה כפול ומכופל באזורים המאופיינים ברמה חברתית-כלכלית נמוכה, שבהם משאבי הדיור והנגישות למשאבים הם פחותים גם בשגרה. דווקא לנוכח האתגרים המרובים העומדים בפני קהילות באזורים אלה בשעת משבר ניכר כי כוחן של יוזמות קהילתיות הוא בתכנון ובהפעלה של מענים ושירותים ובמתן סיוע נרחב ומועיל המותאם לצורכי הקהילה ולמאפייניה. לפי תפיסותיהם של המרואיינים, התבססותה של תוכנית 'מוטב יחדיו' על כמה עקרונות עבודה ייחודיים, השפיעה על התועלת המרבית שלה בזמן המשבר. ניתן לגזור מן הממצאים כמה המלצות למדיניות ולמחקר:

✕ מומלץ ליישם את המודל בקהילות ייחודיות מבחינה אתנית או תרבותית (כגון באוכלוסייה החרדית והמוסלמית) או באזורים שבהם מתגוררת אוכלוסייה במצב חברתי-כלכלי נמוך. זאת בשל היכולת של התוכנית להתאים את עצמה למאפייני האוכלוסייה ולהשתמש ב'חוכמת המקום' ליצירת מענים יצירתיים ומותאמים.

✕ הסתמכות המודל על הפעילים הקהילתיים והשמתם במרכז מאפשרת להישען על כוחה של הקהילה באספקת הסיוע ולהתחבר לרשות המקומית לקבלת המשאבים. מומלץ לחזק את החיבור והאמון בין התושבים לרשות המקומית, אשר תורמים להיענות האוכלוסייה להנחיות בשעת חירום.

חשוב לעגן לאורך זמן בספר התקציב ברשות המקומית את תקצוב התוכנית וכן להקצות תקן עירייה למתכלל התוכנית לטובת המשך פעילותן של תוכניות אלה, ולא להסתמך אך ורק על פעילות התושבים שיכולה לדעוך ואף לגווע ללא ניהול מקצועי ומשמעותי של מתכלל התוכנית.

אחד המפתחות להצלחת התוכנית בחירום היא המעטפת המקצועית הניתנת ליישובים מטעם ג'וינט ישראל-אשלים. מעטפת זו כוללת פיתוח ידע, הכשרות, ליווי, פיקוח ומחקר מעצב מלווה. מומלץ כי הרשות המקומית תדע לאתר תשומות דומות ולהסתייע בהן בהמשך הפעלת המערך הקהילתי.

מומלץ במחקרי המשך לערוך סקרים בקרב התושבים המתגוררים בשכונות שבהן פועלות תוכניות קהילתיות כוללניות, ולבחון את מצבם בתחומי החיים השונים ואת שביעות רצונם מחייהם ומרמת המעורבות הקהילתית. חשוב גם לערוך השוואה בינם ובין תושבי שכונות שבהן לא הופעלה יוזמה קהילתית לשעת חירום.

תוכן עניינים

1 1.1 רקע
2 1.1 השפעת משבר הקורונה על המרחב החברתי והקהילתי
3 1.2 תוכנית 'מוטב יחדיו'
5 2. המחקר
5 2.1 מטרת המחקר
5 2.2 שיטת המחקר
6 3. ממצאים
6 3.1 המנוף הארגוני - תפיסות בנוגע להקמת התשתית הארגונית בחירום
6 3.1.1 תהליך הקמה מזורז ויעיל של מערך חירום קהילתי בעת משבר הקורונה בישראל
8 3.1.2 תכלול רכיבי מערך החירום תחת קורת גג אחת
12 3.2 תפיסות בנוגע לניהול יעיל של הפעילים הקהילתיים בעת המשבר
12 3.2.1 גיוס פעילים וניהולם באופן מותאם לצורכי היישוב בשעת משבר
14 3.2.2 שמירה על המשך פעילויות קהילתיות על ידי יצירה של פתרונות יצירתיים
15 3.3 מנוף המענים - היקף המענים
17 3.4 המנוף הקהילתי - תפיסות בנוגע לתרומת ההון החברתי והחוסן הקהילתי
17 3.4.1 חיזוק ההון החברתי בקהילה
19 3.4.2 טיפול בבעיות חברתיות רחבות ומניעתן
21 4. סיכום והמלצות
22 מקורות